

Zakład Narodowy im. Ossolińskich cz. I¹

Lwowie z dnia 18 października 1816 roku. Fundacja została zatwierdzona dekretem cesarskim dnia 8 maja 1817 r. Miała być finansowana z prywatnych dochodów Ossolińskiego, w wysokości 6000 złotych reńskich rocznie. Fundatorowi od początku przyświecała myśl utrzymania jedności zbiorów i ich pełnej dostępności dla społeczeństwa polskiego. Świadczą o tym wspomniane akty prawne – gdyby bowiem Ossoliński chciał przekazać kolekcję miastu Lwowowi, zadbałby o sporządzenie umowy przede wszystkim z jego władzami.

Na potrzeby Biblioteki Józef Ossoliński zakupił we Lwowie zniszczony budynek dawnego klasztoru oo. karmelitów. Prace remontowe zostały wykonane wyłącznie z funduszy Ossolińskiego i innych osób prywatnych (władze miasta nie przekazały na ten cel żadnych funduszy). Zbiory Ossolińskiego zostały przewiezione z Wiednia do Lwowa w roku 1827.

Dnia 25 grudnia 1823 r., w wyniku umowy między Józefem Maksymilianem Ossolińskim a Henrykiem ks. Lubomirskim, do Zakładu Narodowego im. Ossolińskich zostały włączone zbiory muzealne książy Lubomirskich. Miały być utrzymywane dzięki środkom pochodzącym z Ordynacji Przeworskiej. W latach następnych swoje kolekcje przekazali Ossolineum również m.in.: Tadeusz hr. Czacki, Adam Kazimierz ks. Czartoryski, Andrzej Juszyński, Ludwik Skrzyński, Ksawery hr. Branicki, Adolf Husarzewski, Jakub hr. Potocki, Aleksander hr. Fredro oraz rodziny: ks. Jabłonowskich, ks. Sapiehów, Chrzanowskich oraz Pawlikowskich z Medyki. Zbiory były ponadto stale powiększane dzięki darowiznom, zakupom i depozytom.

Zbiory Ossolineum były podzielone na bibliotekę i archiwum oraz muzealia. Powstałe w 1918 r. archiwum zawierało w 1945 r. dokumenty z lat 1817-1940 w 700 jednostkach archiwalnych, natomiast w bibliotece znajdowały się: stare druki, rękopisy, druki zwarte z XIX i XX wieku oraz zbiory kartograficzne i czasopisma.

Dział starych druków liczył w 1939 r. 54 286 pozycji: 305 inkunabułów, 5232 druki z XVI w., przeszło 18 000 druków z XVII w. oraz ponad 36 000

Od dawna leży mi na sercu i w myśli, żebym po sobie zostawił mojemu narodowi pamiątkę [...] Bóg widzi, żem rozczulony i zajęty jedynie chęcią bycia użytecznym po śmierci mojemu narodowi².

Założycielem Zakładu Narodowego był Józef Maksymilian hr. Ossoliński (1748-1826), prefekt Biblioteki Cesarskiej w Wiedniu. Wielkim nakładem starań i środków zgromadził duże zbiory w Wiedniu. Po jego śmierci zbiór ten liczył: 25 402 druki, 708 rękopisów, 133 mapy, 1445 rycin, 551 medali i 962 portrety.

Fundacja została zatwierdzona przez cesarza austriackiego Franciszka I w roku 1809 i początkowo była połączona z Ordynacją Zamojską. W tym samym roku Józef Ossoliński przygotował jej statut. Bibliotekę i pozostałe zbiory zapisał narodowi polskiemu, a użycie nazwy „Biblioteka Narodowa w Galicji” było uzasadnione tym, że państwa zaborcze nie pozwalały na stosowanie w nazwie żadnej instytucji wyrazu „Polska”.

Po Kongresie Wiedeńskim, podczas którego dokonano zmian granic rozbiorowych, Ossoliński postanowił przenieść swoje zbiory z Wiednia do Lwowa. Zasady nowej fundacji określone zostały w *Ustawieniu familijnym Biblioteki Publicznej pod imieniem Ossolińskich we*

4

wita, *Chronica Polonorum...*, Cracoviae 1521; A. F. Modrzewski, *Ad regem, pontifices, presbyteros et populo Poloniæ oratio...*, Cracoviae 1546; S. Orzechowski, *Ad Sigismundum Poloniae regem Turcica...*, Cracoviae 1544; Sebastian z Felsztyna, *Opusculum musicae compilatum noviter per...*, Cracoviae 1517; J. Torquemada, *Expositio in Psalterium...*, Venetiis 1513.

Zbiory rękopiśmienne zawierały najstarsze zabytki języka polskiego. W roku 1938 obejmowały: 13 500 rękopisów, 2260 dyplomów i ok. 7500 autografów. W dziale tym znajdowały się np.: rękopisy Juliusza Słowackiego, autografy i listy Adama Mickiewicza, autografy Aleksandra hr. Fredry, Teki Schneidra, archiwa: hr. Mniszchów, ks. Sapiechów z Krasiczyna, ks. Lubomirskich z Kruszyny, hr. Rejów z Psar, Darowskich, Towarzystwa Przyjaciół Sztuk Pięknych we Lwowie, archiwalia po ks. Józefie Poniatowskim, czy papiery po wybitnych historykach: Karolu Szajnosze i Oswaldzie Balzerze.

Kolekcja kartograficzna w 1939 r. liczyła 3077 atlasów i map. Szczególnie cenny był zespół map dawnej Polski (678 sztuk), przekazany do Ossolineum w 1921 roku jako depozyt wieczysty przez Jana Gwalberta Pawlikowskiego. Większość zbiorów stanowiły darowizny osób prywatnych: ks. Lubomirskich z Przeworska, Joachima Lelewela, Wojciecha Kętrzyńskiego, Stefana Koźmy, Jana Nargielewicza i Władysława Bełzy. Do najstarszych należały atlasy: A. Ortelius, *Theatrum oder Schaubuch des Erdkreis* 1580, Antwerpia 1584 i *Theatrum orbis terrarum*, 1601; G. Mercatoris et J. Hondii, *Atlas ou representation du Monde universel*, Amsterdam 1633;

3

z XVIII w. Ponadto w 1921 r. włączono jako depozyt wieczysty 2948 druków ze zbiorów Pawlikowskich z Medyki. Do najcenniejszych tytułów należały: A. P. Arlenius, *Lexicon graeco-latinum...*, Venezia 1546; Basilius Magnus, *Opera [...]* omnia..., Basileae 1540; Jan z Oświęcimia, *Elucidarius errorum ritus Ruthenici*, Cracoviae 1507; Joannes Chrysostomus, *In s. Geneseos librum Enarrationes...*, Antver-

piae 1547; F. Petrarca, *Knijehy dwoga o leekarztwij...*, Praha 1501; C. Ptolemaeus, *Geographiae opus novissima...*, Argentorati 1513; św. Tomasz z Akwinu, *Sacra theologia...*, Lugduni 1535. W kolekcji Pawlikowskich znajdowały się m.in.: *Biblicum summariorum apparatus pleno...*, Lugduni 1522; Erasmus Roterodamus, *Absolutissimus de octo orationis partium constructione libellus*, Cracoviae 1548; M. Miecho-

5

F. J. Maire, *Atlas der Königreiche Galizien und Lodomerien*, Wiedeń 1778. Równie cenna była kolekcja atlasów i map z XIX w., zawierająca m.in. prace: Kieperta, *Neuer Handatlas über alle Teile der Erde*, Berlin 1860; *Atlas meteorologiczny zbierany w Tobolsku przez wygnańca I. Koziańskiego*; J. Ossenbrugga, *Atlas der Oester. Monarchie*, Wiedeń 1804; Perrota, *Atlas itineraire general de Napoleon*, Paryż 1845; K. J. Colberga, *Mapa Królestwa Polskiego*, 1817; Herknera, *Mapa Królestwa Polskiego obejmująca wszystkie stacje pocztowe*, Warszawa 1853 i Delinsa, *Wielkie Księstwo Poznańskie*, Poznań 1836.

Wśród druków zwartych z wieków XIX i XX znajdowały się m.in. publikacje polskie wydane na dawnych ziemiach wschodnich Rzeczypospolitej, dzieła dotyczące historii i kultury krajów słowiańskich, pomoce bibliograficzne, encyklopedie i słowniki. W roku 1938 dział ten liczył 207 122 dzieł (309 676 tomów) zinwentaryzowanych, ok. 100 000 dubletów i dzieł nieskatalogowanych oraz ok. 25 000 pozycji z Bibliote-

ki Pawlikowskich. Wśród nich były księgozbiory ofiarowane przez: ks. Lubomirskich z Przeworska oraz Zdzisława ks. Lubomirskiego z Małej Wsi i Stefana ks. Lubomirskiego z Kruszyny, Ludwika Skrzyńskiego, Henryka Wyzińskiego, Andrzeja Jakubowskiego, Teodora Torosiewicza, Włodzimierza Kozłowskiego, Jana i Malwiny Dybowski, Doroty Straszewskiej, Mieczysława Darowskiego, Oswalda Balzera, Adolfa Husarzewskiego, Antoniego Maleckiego, Chrzanowskich z Moroczyna, Stanisława hr. Badeniego.

Dział czasopism zawierał niemal całą, polską prasę codzienną oraz wiele pozycji z prasy zagranicznej. Zbiór ten liczył 2891 tytułów w 67 000 woluminach i był jednym z największych w Polsce. Tytułem przykładu, można wymienić: „Dziennik Poznański” z lat 1859-1939; „Gazetę Narodową” (Lwów), 1862-1915; „Czas” (Kraków), 1848-1939; „Wiek Nowy” (Lwów), 1901-1939; „Słowo” (Wilno), 1927-1939 oraz periodyki polonijne: „Dziennik Berliński”, 1897-1939; „Dziennik Chicagowski”, 1890-1939;

„Kurier Polski” (Milwaukee), 1888-1939 i „Gazetę Polską” (Chicago), 1873-1913.

Większość czasopism pozyskiwano dzięki darowiznom, a tylko czwarta część zbiorów pochodziła z zakupów. W 1927 r. na podstawie Rozporządzenia Ministra Wyznań Religijnych i Oświecenia Publicznego wydanego w porozumieniu z Ministrem Spraw Wewnętrznych, Ossolineum uzyskało, podobnie jak Biblioteka Narodowa, prawo do egzemplarza obowiązkowego.

Szczególne znaczenie miały zbiory muzealne Zakładu Narodowego im. Ossolińskich, które znajdowały się w Muzeum im. Książąt Lubomirskich i Bibliotece im. Gwalberta Pawlikowskiego. Na mocy wspomnianej umowy z 1823 r. zbiory Lubomirskich przewieziono z Przeworska do Lwowa i w 1870 r. udostępniono zwiedzającym. W 1939 r. zbiory muzealne liczyły: 2075 obrazów, 476 rzeźb, 42 000 rycin, oraz – według sprawozdania z 1938 r. – 21 723 numizmaty i 4000 przedmiotów archeologiczno-historycznych (w tym 675 pozycji inwentarzowych broni).

Zbiory malarstwa, obok podstawowej części składającej się ze zbiorów Ossolińskiego i ks. Lubomirskich, były stale powiększane, dzięki zakupom i darowiznom, m.in.: Stanisława Wronowskiego, Karola Kühla, Józefa Skarbka-Borowskiego, Waleriana Czajkowskiego, Róży Łukasiewiczowej, Jana hr. Cieńskiego, Beaty Obertyńskiej, a także dzięki zapisom rodzin Pawlikowskich i hr. Dąbskich. W galerii malarstwa można było podziwiać obrazy malarzy polskich: A. Brodowskiego *Autoportret* i *Portret Józefa Maksymiliana Ossolińskiego*; H. Rodakowskiego *Izydor Pietruski*; F. Smuglewicza *Poselstwo scytyjskie u Dariusza*; L. Wyczółkowskiego *Portret dziewczynki*; L. Gottlieba *Popiersie kobiety*; J. Matejki *Karol Gustaw przy grobie Łokietka*; J. Styki *Szkic do panoramy Grunwaldu*; J. Kossaka *Epizod z wojny francusko-pruskiej*. Malarstwo obce reprezentowały dzieła takich mistrzów jak: F. Gérard *Portret Katarzyny Starzeńskiej*; Guercino *Madonna ukazująca się św. Brunonowi*; J. Jordaens, *Faun u wieśniaków*; J. van Scorel *Nawiedzenie*; Tycjan *Portret mężczyzny*.

6

Dział rzeźby reprezentowały dzieła rzeźbiarzy polskich z XIX i XX wieku: C. Godebskiego, L. Marconiego, T. O. Sosnowskiego, J. Tatariewiczza. Z rzeźby obcej należy wymienić XVII-wieczną pracę Giovanniego da Bologna – *Porwanie Sabinek*. Dział zawierał także eksponaty sztuki egipskiej, antycznej, chińskiej i indyjskiej, pewną liczbę kamei oraz odlewy gipsowe i maski pośmiertne (Napoleona I, Joachima Lelewela).

W 1939 r. w zbiorach muzealnych Zakładu Narodowego znajdowało się 42 000 rycin, wśród nich wiele portretów królów polskich, dostojników dawnej Rzeczypospolitej (581 egz.) oraz osobistości innych państw europejskich (180 egz.), widoki (m. in. 33 panoramy Gdańska), sceny historyczne (np. ilustracje do *Kroniki Marcina Bielskiego, Wjazd Ossolińskiego do Rzymu* Dolabelli) i batalistyczne (z okresu wojen polsko-szwedzkich w XVII w.). Były też grafiki Pillera, Salby, Stęczyńskiego, Kronbacha (album widoków tatrzańskich, wydany w Wiedniu w 1820 roku), Kiełsińskiego i Śliwickiego, 861 egz. grafik reprezentujących szkołę angielską, ofiarowanych przez Leona hr. Pinińskiego, czy też litografie zakupione od Heleny Dąbcańskiej (2500 egz.), zawierające między innymi karykatury H. Aumiera i Gavarniego.

Kolejnym działem Zakładu Narodowego był zbiór numizmatyczno-sfragistyczny, liczący 21 723 eksponatów. Zbiory Ossolińskiego i ks. Lubomirskich zostały powiększone głównie dzięki ofiarności Ignacego hr. Krasickiego (w 1826 r.) i umowie z Pawlikowskimi (w 1914 r.). W zbiorze tym znajdowały się monety polskie (m. in. denary Bolesława Chrobrego, Bolesława Śmiałego, Mieszka Starego) i obce (europejskie oraz amerykańskie i chińskie), medale polskie i europejskie, tłoki i sygnety pieczętne (m. in. z czasów powstań narodowych), stemple, pieczęcie woskowe, odznaki (np. Legionów Polskich z lat 1914-1917). W zbiorze tym były również pamiątki narodowe, np.: Order św. Stanisława nadany Niemcewiczowi przez króla Stanisława Augusta, Order Orła Białego ks. Jabłonowskiego i krzyże *Virtuti Militari*.

Zbiory muzealne Zakładu Narodowego im. Ossolińskich zawierały także pamiątki historyczne (m.in.: medaliony z puklami włosów Tadeusza Kościuszki, gen. Józefa Bema, Juliusza Słowackiego), przedmioty wykonane przez osoby zesłane na Syberię. Liczny był również zbiór fotografii, w 1939 r. obejmujący ok. 14 000 jednostek oraz kolekcja ekslibrisów (ok. 1000 egz.). W skład Muzeum wchodziły także: zbrojownia oraz przedmioty kultury materialnej (tkaniny, meble, wyroby rzemiosła artystycznego).

Wydzieloną jednostką muzealną była Biblioteka Pawlikowskich. Na podstawie umów z lat 1914 i 1921, zbiory z Medyki zostały przekazane przez J. G. Pawlikowskiego do Ossolineum w depozyt wieczysty. Całość zbiorów w 1939 r. obejmowała 18 000 grafik i 7000 rysunków. Były to widoki, portrety, sceny historyczne, stroje ludowe, polonika. Kolekcja ta była w całości poświęcona tematyce narodowej, obejmowała swym zakresem całość ziem dawnej Rzeczypospolitej.

Przypisy:

¹ Na podstawie materiałów opracowanych w 1997 r. przez zespół pracowników Zakładu Narodowego im. Ossolińskich we Wrocławiu: S. Kozaka, L. Machnika, M. Matwijowa, R. Nowakowskiego, G. Sukiennik, W. Tyszkowskiego, R. Wytyczaka, pod kierunkiem A. Juzwenki, maszynopis.

² List J. M. Ossolińskiego do J. Dobko-Dzierzgowskiego.

Literatura:

1. Gębarowicz M., *Zbiory muzealne Ossolineum*, (w:) *Księga pamiątkowa na 150-lecie Zakładu Narodowego im. Ossolińskich*, Wrocław 1967, s.116-141.
2. Matwijów M., *Walka o lwowskie dobra kultury w latach 1945-1948*, Wrocław 1996.
3. Radojewski M., *Zbiory graficzne w Zakładzie Narodowym im. Ossolińskich*, „Rocznik ZNiO”, t.1, 1972, s.163-207.
4. *Zbiory Pawlikowskich. Katalog*, pod red. T. Solskiego, oprac. M. Grońska, M. Ochońska, Wrocław 1960 (*Katalogi rysunków w zbiorach Zakładu Narodowego im. Ossolińskich*; t. 1).

Ilustracje:

1. Ossolineum. Fot. J. Miler 1998 r.
2. Galeria Obrazów Muzeum im. Lubomirskich. Fot. ze zbiorów ZNiO
3. Fragment Działu Historyczno-Pamiątkowego Muzeum im. Lubomirskich.
4. Ossolineum, magazyn druków. Fot. ze zbiorów ZNiO
5. Wystawa pamiątek po Juliuszu Słowackim w 1927 r. Fot. ze zbiorów ZNiO
6. Fragment zbiorów Ossolineum w 1918 r. Fot. ze zbiorów MKiDN